

PUBLIKACIJOS

K. BŪGOS ATASKAITA APIE MOKSLINĘ KOMANDIRUOTĘ Į LIETUVĄ
1913 M. VASARĄ

ZIGMAS ZINKEVICIUS

Nuo XIX a. vidurio lyginamosios indoeuropiečių kalbotyros specialistai ėmė labai domėtis lietuvių kalba, kaip išlaidžiausią archaišką struktūrą. Įvairiuose kraštuose ji pradėta intensyviai tyrinėti. Iš lituanistinių darbų, kurie anuomet buvo vykdomi Rusijoje, svarbią vietą užėmė lietuvių Antano Juškos (Juškevičiaus) leksikografinio palikimo leidimas. Rusijos Mokslų akademija net 46 metus rūpinosi A. Juškos žodyno redagavimu bei leidimu, negailėdama tam reikalui mokslinių jėgų ir išlaidų. Prie to darbo vienaip ar kitaip prisidėjo žymiausiai to meto rusų lingvistikos specialistai, kaip antai F. Fortunatovas, A. Sachmatovas, I. Jagičius, J. Grotas, I. Sreznevskis, A. Potebnia, G. Uljanovas, G. Iljinskis ir kt. Į tą darbą buvo įtraukti ir lietuviai J. Jablonskis, K. Būga, J. Šlapelis¹. Tai buvo didžiulis ne tik lietuvių leksikografijos, bet ir apskritai kultūrinis darbas, kuriame glūdi dabar mūsų leidžiamo akademinio lietuvių kalbos žodyno šaknys.

K. Būga Rusijos Mokslų akademijos buvo pakviestas redaguoti A. Juškos žodyną 1912 metais. Jam buvo pavesta parengti spaudai II tomą (K-L), kurį prieš tai buvo pasiėmęs redaguoti G. Uljanovas (miręs 1912 m.). K. Būga, nuo jaunų dienų dirbęs ne tik žodžių rinki-

mo, bet ir jų tyrinėjimo darbą, turėjo susidaręs aiškia savo nuomone, koks lietuvių kalbos žodynas mokslui labiausiai reikalingas. Tokiu žodynu iš pradžių jis ir slėgėsi padaryti A. Juškos žodyną. Lyginant su kitais redaktorais, K. Būga mažiausiai paisė A. Juškos rankraščio, gerokai jį papildė naujais duomenimis iš kitų šaltinių ir savo paties sukauptos kartotekos. Kiekvieną retesnį žodį jis tikrino liaudies šneka-mojoje kalboje, tam reikalui suorganizuodamas nemažą talkininkų būrį (F. Sragys, A. Vireliūnas, J. Jablonskis, St. Naginskas, J. Murka, J. Elisonas ir kt.)².

A. Juškos leksikografinio palikimo tyrinėtoja B. Tolutienė konstatavo: „K. Būga savo redaguotą A. Juškos žodyno dalį padarė moksliniu kalbiniu požiūriu pačia vertingiausia iš visų išspausdintųjų žodyno dalių“³. Kaip rimtai jis anuomet ėmėsi A. Juškos žodyno rengimo spaudai darbo, kokiais rankraštiniais šaltiniais naudojosi ir apskritai kaip į tą darbą žiūrėjo, rodo žemiau skelbiama jo ataskaita apie komandiruotę į Lietuvą A. Juškos žodyno leidimo reikalui. Ataskaitos duomenys papildė šio reikšmingo leidinio parengimo istoriją. Skelbiama ataskaita yra TSRS

¹ Apie A. Juškos žodyną ir jo leidimą B. Tolutienė yra parašiusi gerą monografiją „Antanas Juška leksikografas“, žr. Literatūra ir kalba, V, Vilnius, 1961, 89—377.

² Plačiau apie K. Būgos redagavimą žr. B. Tolutienė, min. veik. 261—272; Z. Zinkevičius ir J. Kabelka, Kazimieras Būga.—K. Būga, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1958, 39—42.

³ B. Tolutienė, min. veik., 270—271.

Mokslų akademijos archyve Leningrade, fondas 134, apyrašas 2, Nr. 63. Ją prieš keliolika metų ten aptiko ir nuorašą

parūpino buvęs Vilniaus universiteto rusų kalbos katedros vedėjas doc. G. Ne-fiodovas (miręs Leningrade 1965 m.).

ОТЧЕТ К. К. БУГИ О КОМАНДИРОВКЕ В ЛИТВУ С НАУЧНОЙ ЦЕЛЮ ЛЕТОМ 1913 г.

Осенью 1912 года Отделение русского языка и словесности Императорской Академии наук поручило мне печатание второго тома (К—L) литовского словаря А. Юшкевича. К обработке и печатанию порученного мне тома я приступил еще в декабре прошлого года. На первых порах, до обстоятельного ознакомления с рукописями, мне казалось, что научное, соответствующее современному уровню языковедения, издание литовского словаря вполне возможно. Впоследствии однако оказалось, что словарь А. Юшкевича в моей обработке не может стать вполне научным, во всех отношениях заслуживающим доверия словарём. Для проверки слов, входящих в порученный мне том, оказалось далеко недостаточным моего знакомства с несколькими живыми говорами литовского языка. Те говоры, из которых Юшкевич черпал материал для своего словаря, к сожалению были мною не изучены. Большую услугу при проверке словаря оказал мне мой карточный словарь (около 75 тысяч карточек), составившийся не только из слов, почерпнутых из живого языка, но и из памятников письменности. Но и моих словарных материалов оказалось недостаточно для полной проверки словаря Юшкевича.

Находясь во время прошлогодних Рождественских каникул в Вильне и занимаясь в Литовском Научном Обществе (Лидский переулок, № 7), я натолкнулся на несколько десятков рукописей, которые, мне казалось, должны были бы дать богатый сло-

варный материал. Тогда же я нашел вторую рукопись словаря Юшкевича. Найденная в Вильне рукопись, менее объемистая, чем та, которая прислана Юшкевичем в Академию наук для печатания. Сличив часть найденной мною рукописи с академической рукописью, я нашел, что в ней имеется много таких слов и фраз, которые почему-то не попали в последнюю рукопись. Недостающие слова и фразы в течение января и февраля с. г. были мною внесены в рукопись. Сколь богатый материал дает виленская рукопись, можно судить хотя бы из того, что на четыре печатных листа (64 страницы) прибавилось 42 новых заглавных слов. Из виленской рукописи новые слова внесены мною в рукопись, предназначенную для типографии, лишь на букву К-. Из-за буквы L- в недалеком будущем придется еще съездить в Вильню.

Летом сего года по поручению Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук я ездил в Вильню для ознакомления с некоторыми словарными материалами, хранящимися в Литовском научном обществе (Lietuvių Mokslo Draugijà). В архиве научного общества я проработал с 3 по 26 июня. Моя работа в Архиве преследовала одну главную цель — познакомиться с теми литовскими рукописями, которые могут дать новый материал для словаря литовского языка. 24-х дней, проведенных мною в Архиве, оказалось слишком мало для того, чтобы вполне обстоятельно изучить весь словарный

материал, найденный в книгохранилище Литовского Научного общества. Чтение рукописей сопровождалось выписыванием интересных и редких слов и фраз на отдельные карточки. Таких карточек у меня набралось до 6000. На карточки успел я выписать редкие слова и фразы из следующих рукописных словарей:

1) Paszkiewicz Dionizy Żmuydzin, Słownik Języka Litewskiego, Polskiego, Łacińskiego.

2) Польско-литовский словарь Симона Довконта.

3) Латышско-литовско-польский словарь А. Юшкевича.

4) Ручной литовско-русский словарь Ивана Юшкевича.

5) Литовско-польский словарь, составленный жемайтисом (литовцем из Нижней Литвы) из Лавкожем (Laūkžemė, в Тельшевском у.).

6) Материалы к словарю Антона Сметаны.

7) Дополнения к словарю А. Юшкевича, собранные о. Казимиром Мацюс.

8) Польско-литовский словарь на восточнолитовском наречии неизвестного автора.

Те 6000 карточек, которыми я обязан Архиву Литовского научного общества, были весьма полезны при проверке слов, входящих в редактируемый мною том словаря А. Юшкевича. Формы слов словаря А. Юшкевича *kairošius* «отворот, лацкан» вм. *karvošius* и *katalas* «котёл» вм. *kātilas* мне казались весьма подозрительными, но словарь жемайтиса из Laūkžemė, составленный около 1830 года, показывает, что эти формы вполне достоверны; ср. лавкожемское *kayroszyus* под словом *nankietka* и *katalas* под словом *kociot*. Много слов в роде *kairōšius* и *katalas* стало мне ясными и неподлежащими сомнению

благодаря материалу, привезённому мною из Вильны.

«Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках», издаваемый нашею Академиею наук, по летней поездке в Вильно был мне известен по двум рукописям: по более объёмистой, академической, и менее объёмистой, но старшей по времени виленской. Виленская рукопись Литовского Научного общества состоит из пяти томов in folio: I т. A—E, стр. 831, II т. G—L, стр. 1043, III т. M—P, стр. 935, IV т. R—S, стр. 655 и т. V T—Z, стр. 642. Кроме этой большой пятитомной рукописи в Архиве Литовского Научного общества нашлась и вторая, повидимому, более старшая, чем только что мною названная рукопись. Вторая рукопись не полная, написана на отдельных листках в маленькую октаву.

Во второй рукописи имеются слова лишь на буквы A- (два варианта: 1 вар. 693 стр., 2 вар. 399 стр.), B- (два варианта: 1 вар. 279 стр., 2 вар. 334 стр.), C-16 стр., Ć-73 стр., D-495 стр., Dż- 12 стр., E- 24 стр., G- 437 стр. и M- XVI+291 стр.

Взаимное отношение между двумя виленскими рукописями и академической за недостатком времени мною еще не изучены. Сличение академической рукописи с виленской в своих частях, содержащих слова на буквы K-, наглядно мне показало, что печатание словаря по обеим рукописям может обеспечить его большим количеством редких слов. Насколько словарь может обогатиться новыми словами, видно хотя бы из того, что в первые четыре печатных листа на букву K- (слова от *kabāčikas* до *kedelįs*) вошло 42 новых заглавных слов из Виленской пятитомной рукописи. На печатный лист в среднем может прибавиться более десяти новых слов.

Кроме этих двух рукописей, составляющих первоначальную обработку издаваемого нашей Академиею наук словаря, в Литовском научном обществе имеются еще две других, а именно:

1) Латышско-литовско-польский сло-

варь, оконченный в 1875 году в Олесьяхах (Alsėdžiai), 8°, VIII+1038.

2) Польско-литовский словарь. Из последних двух рукописей А. Юшкевича тоже можно было бы извлечь много редких слов, не вошедших в академическую рукопись словаря.

J. BALČIKONIO LAIŠKAI E. VOLTERIUI

STASYS SKRODENIS

Zymus lietuvių kalbininkas prof. Juozas Balčikonis 1906—1911 m. studijavo Peterburgo universitete ir palaiškė ryšius su daugeliu ten gyvenusių lietuvių ir nelietuvių mokslininkų. Vienas iš jų buvo *Eduardas Volteris* (1856—1941), daug pasidarbavęs lietuvių kultūrai XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje kaip tik tame pačiame mieste.

TSRS MA archyve Leningrade surasti trys J. Balčikonio laišškai E. Volteriui, rašyti iš Vilniaus: vienas — 1911.VIII.20, antrasis — 1913, o trečiasis — be datos. Atrodo, ir jis turėtų būti iš to paties laikotarpio.

J. Balčikonis E. Volteriui siuntinėjo kalbinę medžiagą, tautosaką, o kol dar gyveno Peterburge — pats pateikdavo mokslininką dominusias žinias iš savo krašto. E. Volteris kartais „savo klausytojus kviesdavo pas save pasikalbėti apie visokius lietuvių kalbos dalykus. (...) Dažnai jis mūsų klausinėdavo ką iš savo gimtųjų tarmių ir užsirašinėdavo. Kur jis turi ką raštuose paminėjęs iš Ramygalos tarmės, tai bus gauta iš manęs“¹. Pirmasis J. Balčikonio laiškas kaip tik yra tokios medžiagos sąrašas, tik ne iš Ramygalos, o iš Kabelių ir Ašašnykų sodžių.

Įdomesnis yra antrasis 1913 m. vasario 24 d. laiškas. Jame J. Balčikonis

rašo apie Panevėžio apskrityje surinktą tautosaką bei darbą prie chrestomatijos žodyno, kuriam medžiagą teikė ir K. Būga. Kokią chrestomatiją rengė E. Volteris, kuriam talkininkavo J. Balčikonis ir K. Būga, laiške neužsimenama, taip pat kol kas nepavyko aptikti ir kitų konkretesnių duomenų. Galima spėti, jog čia turėjo būti spausdinami dialektologiniai tekstai su lietuvių-rusų (?) žodynėliu. Taip spėti leidžia E. Volterio 1913 m. vasario 18 d. laiškelis J. Balčikoniiui, esąs profesorius palikime:

„Lyg šiol ne gavau aš medegos Bugos surinktos dėl Jaunio straipsnelių Chrestomatijoje. (Карточки напис/анные/ К. Бугой/ для диалектол/огических/ статей Хр/естоматии/). 2. Medegos kas link Jūsų keliones Panevėžio ir Ramygalos šalių. Сказки и предания Панев/ежского/ уезда/“.

Tame laiške pirmiausia dėmesį patraukia Panevėžio ir Ramygalos apylinkių tautosaka. Galima spėti, kad rengiamoje chrestomatijoje, kaip dialektologinę medžiagą, buvo galvojama spausdinti „Panevėžio apskrities pasakas ir padavimus“, surinktus J. Balčikonio. O gal tai turėjo būti atskiras leidinys? .. Kaip rodo čia skelbiamas J. Balčikonio atsakymas, jis viską turėjo parengęs, tik trūko „rusų kalba trumpų paaiškinimų, t. y.

¹ *Balčikonis J.* Atsiminimai apie K. Būgą.—Leid.: Literatūra ir kalba. T. I. V., 1956, p. 76—77.

pasakos turinio“. LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos rankraštyne saugoma keliolika sąsiuvinų J. Balčikonio užrašytosios tautosakos — daugiausia pasakų, sakmių, padavimų, anekdotų (LMD I 802—815). Kiekvieno sąsiuvinio pradžioje rusų kalba parašytos žinios apie pateikėją, pažymint net tai, ar moka skaityti, ar ne (mat, beveik visur viename sąsiuvinyje užrašyta vieno pateikėjo tautosaka), o kiekvienos pasakos, padavimo ar sakmės pavadinimas išverstas į rusų kalbą prieš ją įdėtame tuščiam lape. Gal tai ir buvo minėtas rinkinys, vėliau atsidūręs Lietuvių mokslo draugijoje. Jei ši prielaida būtų teisinga, tuomet jau galima patikslinti to rinkinio atidavimo į Lietuvių mokslo draugijos archyvą datą. V. Zukas spėja, kad J. Balčikonis atsiuntęs į Vilnių apie 1912—1913 metus². Remiantis skelbiamu laišku, manytina, jog tai buvo ne anksčiau, kaip 1913 m. (vasario 24 d.) ir, antra, J. Balčikoniu nereikėjo siųsti į Vilnių, nes tuo metu gyveno Vilniuje ir „dirbo lietuviškų laikraščių redakcijose“³.

Tačiau ne tautosaka padeda įspėti, koks leidinys buvo toji chrestomatija, o laiške paminėti keturi žodžiai, kurių sakosi negalėjęs išversti į rusų kalbą. Palyginus juos su analogiškais 1903 m. išleistos E. Volterio „Lietuviškos Chrestomatijos“ vietomis, pasirodė, jog visi

jie yra tuose pačiuose puslapiuose ir tose eilutėse, kaip ir pažymėta laiške. Žodis *nuvartoja* yra iš „Kningos Nobažnistes Krikszjoniszkos“ CIII psalmės (psl. 79₂₄), *adaciamis* — iš 1573 m. arba Volfenbiutelio postilės (psl. 253₃₂), *strasinės* — iš padavimo, atstovaujančio Galbrasčio tarmę Ragainės apskr. (psl. 294₂₀), *čiguzdė* — iš patarlių ir priežodžių, užrašytų Mockavos parapijoje, Kalvarijos apskr. (psl. 453₂). Dabar beveik neabejojant galima tvirtinti, kad E. Volteris rengė naują savo 1903—1904 m. „Lietuviškosios chrestomatijos“ laidą, ją papildydamas naujais Lietuvos tarmių tekstais. Matyt, J. Balčikonio surinktoji Panevėžio ir Ramygalos apylinkėse tautosaka ir turėjo joje atstovauti to krašto tarmę.

Be to, J. Balčikonis laiške atsako E. Volteriui ir apie raudų gyvavimą Panevėžio apskrityje. 1913 m. vasario 24 d. laiške E. Volteris rašė:

„Man reiks 15 III kalbėti apie raudas, todėl reiketu daugiau žinių surinkti apie šermenis, apmastimus ir apgarbstimus (žiūr. Juškos III. 142)⁴. Prašau labai man atrašyt ar pas Jūsų Ramigaloje dar paprotis laikosi произносить похоронные заплачки arba raudos. Turiu gana paveikslų iš Sialiuų, Ežerėnų, Vilniaus ir Trakų paviatų!

Su labomis dienomis

1913.24.II.

E. Volteris⁵

² Žiūnaitė V., Zukas V. Prof. J. Balčikonio bibliografija.— Kalbotyra, XIV, 1966, p. 18; Zukas V. Iš tautosakos rinkimo ir spausdinimo istorijos... J. Balčikonio ryšiai su tautosaka.— Kn.: Liaudies kūryba. I. V., 1969, p. 137.

³ Palionis J., Senkus J. Juozas Balčikonis (80 metų jubiliejaus proga).— Kalbotyra, XIV, 1966, p. 6.

⁴ A. Juška „Lietuviškos dainose“ (t. III) vartoja kelis terminus: „apgarbstim(a)s“, „garbstimas“, „pamastimas“.

⁵ Laiškas yra J. Balčikonio archyve. Reikia pažymėti, kad E. Volteris tą pačią dieną kreipėsi ir į Tama-Vaižgantą, teiraudamasis apie raudų gyvavimą Lietuvoje:

«Мне надо 15 III говорить о литовских причитаниях (raudos, pamastimas, apgarbstimas, žiūrėk Juškos D III ir otтого интересно знать в каких местах Вами наблюдаются таковые пограбы(..) с заплачками. Имею Сб(орник) Буги из Дусят и записи из Тверец(ской) вол(ости) Вил(енской) губ., из Оленик из Вилен(ского) у(езда) (Stankievičiaus), но нет вестей из Вилком(ирского) и Панев(ежского) у(езда) и со Жмуди. E. Volteris

Daug lajų dienu.
24.II.1913.

(Laiškas saugomas VVU Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje, F11-F385, lap. 260).

J. Balčikonio atsakymas buvo trumpas ir atviras.

Skelbiami J. Balčikonio laiški naujais aspektais papildo jo mokslinę veiklą, o kartu suteikia naujų faktų lietuvių tautosakos rinkimo ir skelbimo, lietuviškų knygų leidimo istorijai. Tiesa, daug kas šioje medžiagoje ir toliau lieka neišku ir ateityje tuos spėjimus dar reikės patikslinti ir papildyti.

1.

(F 178, apr. 2, Nr. 17, lap. 1—2)

N. Daugėliškis 19 $\frac{20}{VIII}$ 11

Gerbiamas Profesoriau!

Kaip tamsta prašei, surašau Kabelių ir Ašašnykų sodžių tarmės žodžius, kuriuose ž ir š=z, s, ir s, z=š, ž, c=č

ž=z

vazuot', darzañ, ñuvezė, mazai, nemozna, zamė, mazau, užaugus, prizadu, grazos, vazuoti. . .

š=s

Is Kabelių, kastuot, primusa, soka, miskais, is gryto (=iš ryto), raso, slapi, ismokšim, prašau, per misū,

s=š

padirpšiu, šiekšnius, gerešni, gerešnis, šienojai, intaišyti, keliaš, viši, dirpši, nušibot, šveikas, švietas, apšipratys (=tęs), šveikatos, šeniau, kitaš vietas, ismokšim, kūšnely, pašidalyt, apie muš, viš, meš, anoš.

z=ž

baržda (?)

c=č

pači (=pati)

Tie abudu sodžiai yra Marcinkonių parapijoj, Kabėliai Vilniaus gubernijoje, Ašašnykai Gardino gub. (Kėli kiemai Ašašnykų sodžiaus Vilniaus gub.).

Tie visi žodžiai yra girdėti ir užrašyti mano paties, žodžio „baržda“ tikrai nenugirdau, gal taip, gal ir ne. Tiesa tuos pačius žodžius taria ir paprasta lietuvių tarpe, vartojama visoj Marcinkonių parapijoj: nežinau, atvažuoc', švystu vandeniu ir t. t.

Su pagarba
J. Balčikonis

2.

(F. 178, apr. 2, Nr. 17, lap. 3—4)

Vilnius 19 $\frac{II}{24}$ 13

Gerbiamas Profesoriau!

Del visokių bėdų negalėjau Tamstai tuojau atsakyti. Atsakau dabar.

Būgos medžiagą chrestomatijos žodynui aš perrašiau, patikrinau, kas trūko, pridėjau ir kartu sudėjau su visu žodynu.

Dalį medžiagos (burtus), kurią aš surinkau anais metais važinėdamas po Parnėvžio apskritį, palikau paruoštą pas Voldemarą, kad jis pataisytų stilių, kita jos dalis (pasakos) tebėra pas mane, perrašyta, tik dar trūksta rusų kalba trumpų paaiškinimų, t. y. pasakos turinio. Tai aš galėsiu atlikti per kokį mėnesį, tai man labai rūpi padaryti, tik tuo tarpu, esant prie redakcijos, lieka maža laiko tokiam darbui. Tuo tarpu ieškau kondicijos, ir jei gaučiau, tai tuojau padaryčiau, bet ir šiaip gal netrukus padarysiu.

Dar kelius žodžius del chrestomatijos žodyno.

Tamstos chrestomatijoje radau keturius žodžius, kurių aš išversti į rusų kalbą negalėjau, nes nesuradau niekur, ką jie reikštų. Gal Tamsta galėtum rasti kokiuo nors būdu, ką reiškia jie. Štai jie visi:

1. *nuvartoja* 79 psl. 24 eilė

2. *adačiamis* 253,32

3. *strasinės* 294,²⁰

4. *ėiguzdė* 453,₂

Aš juos įdėjau į žodyną ir pastačiau prie jų klausimo ženklą.

Su pagarba
J. Balčikonis

P. S. Labų dienų poniai profesorienei ir Augustinui.

PP. S. Ką tik gavau iš Tamstos kitą laišką, kur klausi apie raudas Panevėžio apskrity. Gal jų ir yra ten, bet man neteko nei girdėti, nei užrašyti.

J. B.

3.

(F 178, apr. 2, Nr. 17, lap. 5)

Gerbiamasis Profesoriau!

Iš Tamstos pinigų gavau — dėku.

Stuburas kitose tarmėse (Smetiuos, Kubiliaus...) reiškia *tiktai* „печь“. Galimas daiktas, kad tas žodis kitose tarmėse įgijo kitą, tolimesnę reikšmę: столбъ въ курной избе. Siemet lieku taip pat Vilniuje — gavau progimnazijoje lotynų kalbos 10 lekcijų.

Labų dienų Poniai Profesorienei ir Augustinui. Su pagarba

J. Balčikonis